

Inger van Lamoen-Dommisse

Terugkeer naar het kind: een zoektocht naar een verloren verleden

Het kind is er niet meer.

Tekst: Joods Monument Leeuwarden

De tekst die op de voormalige Joodse school, naast het Joods Monument in Leeuwarden is bevestigd, verwijst naar gedeporteerde kinderen. Ieder oorlogsgeweld treft kinderen. De heftige ervaringen en de strijd om te overleven maken dat de kinderen, al behouden zij het leven, onherroepelijk veel van wat kinderlijk is, prijs moeten geven. Het kinderlijke in hen; de spontaniteit en de onbevangenheid gaan verloren. Misschien is dat wel het meest aangrijpende van de beelden uit oorlogsgebieden die ons dagelijks via de media bereiken. Oude mannetjes in kinderlijfsjes, kinderen die zware verantwoordelijkheden moeten dragen, kinderen met geweren, gewonde en ondervoede kinderen met een blik in de ogen die ons confronteren met de offers die zij hebben moeten brengen.

Maar... al laat het zich niet meer zien, het kind dat wij eens geweest zijn, leeft in ons onbewuste voort. Het vertegenwoordigt die 'kinderlijke' aspecten die in de loop van ons leven verloren gingen, niet verder tot ontwikkeling mochten komen, onderdrukt of verboden werden. Deze onvolgroeide en verborgen aspecten van het kind blijven wij in het onbewuste bij ons dragen.

Eens trad dit kind de wereld onbevangen en argeloos tegemoet, speels, vrolijk en creatief, maar ook onwetend en onervaren. Getroffen door geweld, gekwetst en diep verwond, moest het zich terugtrekken, gedwongen tot een ondergronds bestaan.

Omgaan met negatieve ervaringen uit onze kinderjaren is niet gemakkelijk en veel volwassenen gaan nog altijd gebukt onder zo'n weggestopt, 'verloren' verleden, maar het is mogelijk dit 'gekwetste kind' dat is blootgesteld aan angst en geweld, uit zijn of haar schuilplaats te bevrijden.

Om zo'n bevrijding mogelijk te maken moet men afdalen naar de verborgen lagen van het onbewuste. Hiertoe is moed en doorzetting nodig. Het betekent ook het 'verloren verleden' met zijn pijn en angst terugbrengen in het bewustzijn. De veiligheid van een therapeutisch contact kan hierbij van groot belang zijn.

Een, mij onbekende dichter verwoordde het zo:

Aan mijn kind

Je kreeg geen stem om tot klinken te komen,
Hoor ik je daarom huilen dag en nacht?
De deur is dicht, ik kan niet bij je komen,
Ik sloot hem zelf, ik had je niet verwacht.

Ik stop wanhopig vingers in mijn oren,
Ik zoek met dichte ogen naar mijn kind.
Maar steeds blijf ik je dwingend huilen horen.
Komt er een dag een nacht, dat ik je vind?

Uit zelfbehoud zal ik de deur ontsluiten
Van ons verleden: duister labyrint,
Leid ik je door de tunnel heen naar buiten.
Zo breng jij mij aan het licht, o kind.

Dit gedicht verwoordt wat ik vaak heb meegemaakt bij mijn cliënten: het innerlijke, verdrongen kindaspect toont zich, soms eerst in desolate staat vol angst en pijn, zodat het gevaar bestaat dat het weer wordt afgewezen. Soms wekt het afschuw op, omdat het hulpeloosheid, kwetsbaarheid en ontzetting laat zien, en soms, omdat het de volwassene verwijt in de steek gelaten te zijn.

Mijn cliënten werken vaak met tekeningen vanuit beelden zoals die in dromen en fantasieën naar voren komen. Deze tekeningen worden meestal thuis gemaakt en het therapeut wordt gebruikt om samen naar de beelden te kijken en te spreken over hun gevoelswaarde en op zoek te gaan naar de, soms nog onbewuste, betekenis die in de beelden verborgen ligt. Vaak komen we op deze tekeningen het kind tegen en kunnen we er verder mee in contact komen.

Voor mij heeft iedere tekening iets mysterieus dat zo tot uitdrukking wordt gebracht. De manier waarop iets wordt uitgedrukt en de beelden die daarbij worden gebruikt, verdienen altijd respect. Zij vertegenwoordigen emoties en zijn de vormgegeven en begrensde neerslag van wat zich op dat moment laat zien in de binnenwereld van de cliënt.

Waar het gaat om traumaverwerking, vind ik het belangrijk en vaak zelfs noodzakelijk de cliënt te stimuleren angstbeladen herinneringen uit te beelden. Het vormgeven aan de herinnering biedt de mogelijkheid de emoties binnen zo'n vorm te begrenzen. Het ego heeft hierbij een sturende functie wat de cliënt een gevoel geeft invloed te hebben op het proces. Christa Henzler brengt naar voren dat hierdoor een te sterke regressie of zelfs fragmentatie van het ik kan worden tegengegaan.

Bij ernstige traumata of geweldsdelicten kan het uitbeelden van de emotionele situatie, een bewustwordingsproces op gang brengen, waarbij het mogelijk is via het samen bekijken en bespreken van het beeld meer nuance aan te brengen. Het feit dat de uitbeelding, hoe vreselijk ook, wordt geaccepteerd en gerespecteerd door de therapeut, schept daarbij ruimte om verder te gaan. Taboe en zwijgen kunnen verbroken worden. De gevreesde afwijzing van de vaak lang verzwegen beleving blijft uit. Er komen beelden vrij die het begin kunnen zijn van een transformatieproces dat verder in de therapie vorm dient te krijgen.

Bij het bespreken van de tekeningen begin ik dan ook in te gaan op de uitgebeelde voorstelling. Daarna kan een symbolische uitwerking volgen met aandacht voor de persoonlijke en vervolgens ook de archetypische betekenis.

Marie

Om zo'n proces te illustreren wil ik een klein deel van het werk bespreken van mijn 58-jarige cliënte Marie.

Enkele feiten uit haar levensverhaal:

Marie is in 1938 in Nederlands-Indië geboren als middelste van drie kinderen. In 1941 wordt haar vader, beroepsmilitair, overgeplaatst naar een verafgelegen post. Februari 1942 wacht het gezin vader op, die per boot op weg is naar huis voor verlof. Als eerste oorlogshandeling wordt deze boot in februari 1942 door de Japanners getorpedeerd, waarbij Maries vader omkomt..

De periode 1942-1946 brengen moeder en de kinderen in diverse Japanse concentratiekampen voor vrouwen en kinderen op Java door. Het laatste kamp Tjideng is berucht, vooral door het gedrag van de kampcommandant, die zeer wreed kan optreden. Moeder wordt daar ziek en de kinderen worden naar het weeshuis in het kamp gebracht. In 1945 overlijdt moeder. De kinderen mogen hun moeder zien om "afscheid" van haar te nemen. Marie herinnert zich hoe ze argeloos naar haar moeder toeliep en haar aanraakte: "Ik schrok toen ik haar aanraakte, omdat haar lichaam koud was. Ik rende meteen weg, overstuur en echt vreselijk geschrokken." Een verder afscheid is er niet geweest.

Wanneer doden uit het kamp worden gedragen moeten de kinderen in het weeshuis met hun rug naar het raam gaan staan om hen de ellendige aanblik te besparen.

In februari 1946 worden de kinderen met een schip van het Rode Kruis naar Nederland gerepatriëerd. Zij maken daar kennis met familieleden die zij nooit eerder hebben gezien en worden in een weeshuis geplaatst.

In de loop van haar verdere leven trouwt Marie, krijgt kinderen en wordt tweemaal weduwe. Zij krijgt ondersteuning bij verschillende rouwprocessen, maar de ervaringen uit haar jeugd zijn daarbij nooit besproken en Marie heeft daar op emotioneel gebied wel last van: ze ervaart blokkades in haar contact met anderen en in het beleven van intimiteit..

Marie besluit dan aan dit stuk van haar verre verleden te willen werken, vanuit het kind dat zij eens was en dat zoveel heeft meegemaakt. Zo komt zij in 1996 bij mij in therapie.

Hieronder zijn een aantal van de in de therapie gemaakte tekeningen in zwart-wit weergegeven evenals enkele tekstfragmenten.

Na een beschrijving van de tekening volgt, in dit artikel, een meer analytische en symbolische duiding onder het hoofdje *commentaar*.

Marie maakt als eerste een tekening van haar vroegste angstige herinnering.

De Japanse bommenwerper

Beschrijving van de tekening

Marie heeft een overvliegende Japanse bommenwerper getekend. Een sirene loeit vanaf het huis rechts op de voorgrond. Marie zegt: “Dat geluid overstemde alles, je hoorde niets anders meer, ik werd doodsbang.” De bommenwerper werpt een enorme zwarte schaduw op de grond, deze schaduw komt recht op het huis met een sirene op het dak af. Het vliegtuig is van militaire kleuren voorzien en getooid met de Japanse vlag; een witte ondergrond met een rode zon. De piloot is zichtbaar.

Bovenaan de tekening is de zon te zien en er zijn twee donkere wolken min of meer boven twee groepen mensen. Een vrouw met een rugzak loopt voorop met een man direct achter haar aan. Achter de bommenwerper lopen drie kinderen: de grootste voorop, de kleinste achteraan.. Opvallend is de enorme schaduw die het vliegtuig op de aarde werpt.

Commentaar

Een eerste tekening laat vaak veel zien van het proces dat komen gaat; dat geldt ook hier. De personen op de tekening zijn op de vlucht voor geweld; zij zouden het gezin van Marie kunnen voorstellen: moeder en vader voorop, de kinderen gedrieën achteraan. Het is of de scheiding tussen ouders en kinderen al heeft plaatsgehad.

‘Het op de vlucht zijn’, zoals zij dat hier vormgeeft, heeft het leven van Marie heel lang gekenmerkt. Vaak trachtte zij de invloed van nare, angstaanjagende herinneringen te ontlopen.

De toeschouwer bevindt zich op het niveau van de bommenwerper en heeft dus afstand van hetgeen op de grond gebeurt. Dit geeft de tekening meerdere dimensies en beeldt ook de weerstand uit die Marie ervaart om zich weer helemaal in die situatie op de grond te verplaatsen. Een andere tegenstelling wordt uitgedrukt in het zonnige weer en het gruwelijke gebeuren. Dit is niet te vatten. Marie vertelt tijdens het tekenen dan ook veel weerstand te hebben gevoeld om zich deze situatie weer voor de geest te halen. Toch heeft zij er heel intensief aan gewerkt en ervoer zij angst en afschuw vooral voor de ‘Jap’.

De schaduw van de bommenwerper, in de vorm van een torpedo, lijkt het huis op de voorgrond te bedreigen. Dit huis, met de sirene, dat kennelijk in een fase van alarm verkeert, zou eveneens symbool kunnen staan voor het bedreigend gezinsleven.

Interessant is het om nader op de betekenis van het beeld van de zon in te gaan, omdat op de tekening tegen de natuur in, juist de zonnkant van de huizen als schaduwkant is afgebeeld. In het algemeen is de zon te beschouwen als een groot mannelijk autoriteitssymbool. De zon immers maakt het leven op aarde mogelijk en is als zodanig met de schepper, met god en autoriteit verbonden. De meeste mythologieën kennen een mannelijke zonnegod. De zon brengt licht en dit kan weer te maken hebben met de logos, het denken; ook een voornamelijk als mannelijk ervaren kwaliteit.

Op persoonlijk niveau dienen wij ons te realiseren dat Marie in haar jeugd vrijwel uitsluitend met negatieve aspecten van een steeds mannelijke autoriteit te maken heeft gehad. Het vrouwenkamp waar zij verbleef, had uitsluitend Japanse mannelijke bewakers. Andere mannen waren er niet en van de kinderen gingen de jongens met 11 jaar al naar het mannenkamp.

Het opvallende en vreemde punt, dat de zonnkant van de huizen donker is gekleurd, als een schaduwkant. Dat wijst in de richting van een negatieve associatie met de zon. Zon en mannelijkheid hebben hier op persoonlijk onbewust niveau, door vroege ervaringen, een negatieve inkleuring gekregen. In latere tekeningen van Marie zien we de zon vaak rood gekleurd als op de Japanse vlag. De zon wordt zo mede drager van herinneringen aan de Japanners.

Een ander beeld waarbij 'de Jap' verbonden wordt met een negatieve manlijke kracht zien we in de weergave van het vliegtuig. De schaduw van het vliegtuig, die het huis bedreigt, is fallisch van vorm. Het kan als een fallisch symbool worden opgevat, die recht op de deur van het huis, als vrouwelijk te beschouwen, afgaat. Het is een zeer bedreigend beeld.

Bij nader inzien zet het negatieve manbeeld, uit deze vroege jaren, zich later voort in andere relaties. De inkleuring van het mannelijke is al snel negatief, en verbonden met geweld. Het maakt voor ons begrijpelijk dat de vroege ervaringen in het kamp, op onbewust niveau, een intieme relatie, vooral met mannen, in de weg kan staan.

Marie is zich vooral bewust van haar haat tegen de Japanse bewakers die zij vaak aanduidt als 'Jap'. Zij tekent enkele vernederende situaties uit het kamp.

Appèl in het kamp, vernedering

Beschrijving van de tekening

De situatie in het concentratiekamp: het afschuwelijke appel waar vrouwen en kinderen moesten buigen voor de onverstaanbare woorden schreeuwende Jap.

Er is een rode zon. Een op de grond liggende figuur wordt bedolven onder vernedering. De anderen kunnen slechts met gebogen hoofd toekijken.

Commentaar

Marie weet heel goed wat het betekent om vernederd te worden en het maken van deze tekening is dan ook een emotioneel proces. Dit is te zien aan de heftige zwarte strepen die de onderliggende figuur bijna doen verdwijnen.

Zo kan je worden weggevaagd, uitgepoetst, totdat er bijna niets meer van je over blijft. Marie herkent ook het gevoel, behorend bij het feit dat er geen enkele hulp te verwachten is, heel goed. De mensen die op appel staan, kunnen niets doen; zij buigen het hoofd voor de 'Jap'.

De situatie om te moeten buigen, zoals op het appel voor de Japanners, heeft een heftige emotionele betekenis voor Marie. Zij zegt hierover: "Het is zo vernederend!"

Deze tekening laat ons samen ervaren wat het betekent totaal machteloos te zijn en onderworpen te worden. De heftige gevoelens die het oproept, kunnen op zo'n moment niet worden geuit. Kinderen en volwassenen moeten zich aan de strenge regels van het appel onderwerpen, evenals aan het meedogenloze regiem dat in de kampen heerst. Hier gaat ongetwijfeld veel van wat kinderlijk is verloren. Spontaniteit en het uiten van de gevoelens die in je omgaan, zijn hier levensgevaarlijk.

Hierna volgt een tekening van de kampcommandant Sone van het kamp Tjideng waar haar moeder overleed.

De kampcommandant Sone

Beschrijving van de tekening

Sone staat onder de rode zon met stok, laarzen en een pet op zijn hoofd. Uit zijn mond komt onverstaanbaar geschreeuw.

Commentaar

Sone staat bekend als de meest beruchte kampcommandant van Java. Als wij samen naar deze tekening kijken en ik Marie vraag te associëren op stok en laarzen, schrikt Marie:

“Hij lijkt op mijn overleden man,” zegt zij. *“Die was boer en had ook laarzen aan en zo’n pet op en een stok in de hand als hij de koeien opdreef. Soms schreeuwde hij tegen de dieren, ik moest dan niks van hem weten op zo’n moment.”*

Marie begint zich bewust te worden, dat ze eigenschappen van de ‘Jap’ op haar vroegere echtgenoot heeft geprojecteerd. “Maar dan heb ik mijn oorlog vaak op zijn schouders gelegd,” zegt zij nu. Ze voelt zich verdrietig, want haar man is overleden en ze kan het dus niet meer uitleggen.

Hier blijkt hoe ervaringen uit het verleden het heden kunnen inkleuren. Marie beseft dit en voelt zich er erg verdrietig over.

In het gesprek over mannen in haar leven spreken we, naar aanleiding van deze tekeningen, over de invloed van de Japanse overheersers op het manbeeld van Marie. Maar we komen ook op haar vader. Hij was een heel andere man, van wie zij nooit afscheid genomen heeft; een man die opeens was weggevaagd en bij Marie een gevoel van verlatenheid achterliet. Ik vraag Marie of ze wil proberen zichzelf met haar vader te tekenen.

Op deze tekening, die hier niet is afgebeeld, zit vader op zijn hurken en houdt de handen van Marietje, die als een kleine volwassene is afgebeeld, vast. De handen van het meisje in vaders handen hebben veel aandacht gekregen. Marie schrijft er tekst bij. Pappa zegt: *“Ik vind je zo verschrikkelijk lief.”* Later houdt Marietje zijn hand vast en zegt dan: *“Wat een grote hand en zo zacht je handpalm en je vingers. Daarmee heb je mij aangeraakt. Met deze hand heb je mijn hand vastgehouden. Als ik je mis, dan kijk ik naar mijn hand”* en ook Papa zegt: *“Als ik je mis, dan kijk ik naar mijn hand.”*

Op persoonlijk niveau geldt dat zintuiglijke waarneming en gewaarwording heel belangrijk zijn voor Marie en haar handen spelen daar een belangrijke rol bij. Meestal zijn de associaties met aanraken negatief, maar hier zien we een prachtige beschrijving van een tedere en liefdevolle aanraking.

Handen zijn onze contactorganen bij uitstek. Zij kunnen op zeer veel manieren worden gebruikt, agressief of teder. De beschrijving van de aanraking van vader brengt hier een teder beeld naar voren; een belangrijke herinnering.

Met als doel nog wat langer bij het vaderbeeld stil te staan, vraag ik Marie zich voor te stellen dat Papa haar een geschenk geeft. Zij tekent een fraai sprookjesboek met op de omslag een afbeelding van een bloeiende roze gladiool. Ook deze tekening is hier niet afgebeeld. Sprookjes zijn bijzondere verhalen die altijd in symbooltaal gaan over levensprocessen waarbij problemen op een creatieve manier tot oplossing kunnen worden gebracht. In dat opzicht draagt een sprookje de hoop op verandering in zich. Verena Kast heeft hier veel over geschreven. Het contact met haar vader doet Marie de hoop ervaren dat ook in haar (be)leven verandering mogelijk is.

Over de 'gladiool' vertelt Marie dat zij zichzelf in een visualisatie ooit als een gladiolenbol heeft gezien. De grond was zo hard dat zij niet uit kon groeien en tot bloei kon komen. Dit beeld vertelt ons dat Marie in een visualisatie ervaren heeft onder zulke harde omstandigheden op te zijn gegroeid, dat zij niet tot volle bloei en ontwikkeling kon komen. Een bolgewas krijgt ook al bij zijn 'geboorte' een stuk voeding mee. De plant heeft dan voor zijn ontwikkeling in wezen alleen water en licht nodig.

Marie verdiept zich naar aanleiding hiervan in wat zij in haar vroege ontwikkeling van haar ouders heeft meegekregen. Ze is ervan overtuigd, dat zij ooit een warm en veilig thuis heeft gehad. Deze vroege ervaringen vormen een blijvend positief uitgangspunt in haar leven.

Hierna krijgt Marie een droom:

"Ik bevind mij op de zolder in het weeshuis in Nederland met mijn oudere zus en mijn eerste man. We zitten op een balk wat te kletsen. Freek zegt dan dat er horzels in een gat in de balk zitten. (Het leek trouwens in die droom wel een boom) Nou, zeg ik, dat hindert toch niet, ze pikken toch niet (eigenlijk dacht ik aan hommels). Freek loopt naar de boom (balk) en geeft er een klap op. Er komt geen horzel uit maar een kleine vleermuis. Hij vliegt recht op mij af, krijsend en met een open bekje. Ik kan hem zo pakken, maar hij bijt mij venijnig. Ik heb hem in mijn rechter hand en met duim en wijsvinger van mijn linker hand pak ik zijn nekje en knijp het dicht. Dan word ik wakker"

Zij heeft een tekening over deze droom gemaakt, waarbij opvalt hoe klein en nietig de mensen zijn in de grote zolderruimte. Marie is hier nog als kind afgebeeld. Haar overleden man Freek zet de gebeurtenissen in gang.

In de droom was ze eerst blij dat de hommel of horzel, die later een vleermuis bleek te zijn, op haar afkwam, maar dat veranderde toen hij haar pijn deed.

Commentaar

Er bestaat duidelijk verwarring over datgene dat aan kwam vliegen, een hommel of een horzel, onschuldig of agressief? Het blijkt echter een vleermuis te zijn.

De onverwachte beet van de vleermuis doet Marie denken aan het aanraken van moeder na haar overlijden. Hierbij was sprake van eenzelfde verwarring; Marie is blij haar moeder te zien en nadert haar onbevangen, maar de aanraking voelt kil en koud en veroorzaakt een emotionele schok.

In de droom, bij de beet van de vleermuis, is haar eerste reactie de vleermuis te smoren, dat wil zeggen het diertje te laten stikken. Marie associeert de vleermuis direct al met de dood. Net als voorheen wil zij daarmee in eerste instantie niets te maken hebben. De vleermuis wordt doodgeknepen. In een verder gesprek over de droom komt naar voren dat het mogelijk is dat de vleermuis haar toch iets te zeggen heeft.

Marie geeft hem een naam: 'Fladder' en tekent hem. Nader contact zoekt zij met Fladder via een geschreven dialoog en de droom blijkt een belangrijk vervolg te krijgen.

Zij schrijft:

Fladder: *Ik kom uit dat zwarte gat waar jij altijd zo bang voor bent. In dat zwarte gat zitten gevoelens die je daar zelf ingestopt hebt, waar je niets mee te maken wilde hebben. Je bent er bang voor, toen en nu nog. Toen wil zeggen toen je een klein meisje was. Je hebt dat meisje behoorlijk in de steek gelaten.*

Marie: *Nou, ze was lastig, iedere keer wou ze erover beginnen, stak ze de kop op met dat verdriet. Wat moest ik ermee. Als je gaat huilen en je kan niet zeggen waarom, dan is dat vervelend. Stop maar weg en niet zeuren. Wat moet ik in dat gat doen? Ik wil helemaal niet, ik laat je wel los, dan kan je weg, kijk daar staat een raam open, ga maar.*

Fladder: *Zo makkelijk kom je niet van me af. Ik zat daar lekker in dat hol maar Freek heeft me wakker gemaakt... Ik laat je niet met rust, je gaat nu dat gat in...*

Marie: *... Ik ben bang, Fladder...*

Fladder: *Ga maar achteruit de trap af, voorzichtig, je kan niets zien dus je moet voelen met je handen en met je voeten. En omdat het hier donker is, is alles koud. Zeg mij wat je doet en voelt.*

Marie: *...Hier staat iets. M'n scheenbeen stoot tegen iets hards. Nu buig ik voorover en met mijn handen ga ik voelen; ik vind het eng....Het is een lijf, gezicht en handen. Is dit moeder Fladder? Ik moet vreselijk huilen, wat is er met haar? Kan ze niks meer?*

Fladder: *Nee Marie, je moeder is dood.*

Marie: *Dat is niet waar! Ze zou naar het ziekenhuis... dit is gemeen. Ik ben kwaad, ze zou niet dood gaan. Mama, waarom laat je mij alleen. Ik vind het niet eerlijk.*

Fladder: *Nee Marie, het is niet eerlijk...*

Als je bij haar was geweest toen ze stierf denk je dat ze nog wat had willen zeggen?

Marie: *Ja, ze zou me zeggen dat ze van me hield....ze was zo lief Fladder... O, het wordt lichter... Ik kan je nu ook zien... ik geef je een kusje op je voorhoofd... ik weet dat je al koud bent en ik ben er niet meer bang voor...*

Fladder: *Kan je misschien wat meer om je heen kijken, weet je nog het zwarte gat, je hebt er veel ingestopt en achtergelaten.*

Marie: *Wat achtergelaten? Door de schrik was ik verstijfd, versteend en wilde weg.*

Fladder: *Kijk om je heen, misschien herken je haar niet eens. Blijf kijken en probeer te voelen.*

Marie: *Fladder, bedoel je dat meisje in de hoek?*

Fladder: *Vraag haar of je wat dichterbij mag komen.*

Marie: *Meisje, ik kan je niet goed zien, wil je niet wat dichterbij komen? Wie ben je?*

Meisje : *Ik heet Marietje en ben 6 jaar, ik ben een blij kind en niet bang...ik kan ook erg lief zijn... Ik woonde in een andere Marietje, ze was een baas, wou niet altijd wat ik wou,... we waren altijd samen tot Mama overleed, toen schrok zij erg en wilde weg, de baas! Ik wilde wel huilen en ben ook kwaad geweest.*

Commentaar bij deze dialoog

In de dialoog wordt een imaginaire tocht naar het duister beschreven, waarbij Fladder als een soort begeleider optreedt. Hij helpt Marie haar angst te overwinnen en schept veiligheid en het gevoel samen te zijn.

Een vleermuis is een nachtdier, dat is toegerust voor het duister en daar goed de weg weet te vinden. De symbolische duiding van de vleermuis is dan ook geheimzinnig van aard en verbonden met schaduwaspecten. Vaak wordt hij in verband gebracht met zwarte magie. Hij is een attribuut van de heks en zelfs de duivel wordt vaak met vleermuisvleugels afgebeeld.

Zijn vleugels brengen hem in contact met het bovenaardse, het spirituele, maar hij is ook verwant aan de rat, een knaagdier dat ondergronds te werk gaat. Een vleermuis houdt zich schuil in grotten en spelonken en is daarom ook thuis in het onderaardse, het dodenrijk. Omdat hij in de schemering verschijnt, is hij een dier dat hoort bij de overgang van dag naar nacht. Deze 'twilight zone' is een magische periode van overgang.

In het proces van Marie zou je kunnen zeggen dat de vleermuis haar de duistere wereld van het onderaardse, van de dood, invoert. Hij voert haar terug naar haar dode moeder en daarmee naar een zeer traumatische ervaring in haar leven. Het is een angstig avontuur. Daarom is het niet verwonderlijk dat Marie Fladder, bij hun eerste ontmoeting eng vindt. Ze laat het aspect dat haar naar het duister kan begeleiden eerst 'stikken'. Fladder blijkt echter de juiste gids.

Wanneer Marie afdaald in haar verleden, vindt zij verloren gewaande aspecten van zichzelf terug, die symbolisch de vorm krijgen van het achtergebleven, uit het bewustzijn verdrongen, kind.

Naar aanleiding van deze dialoog maakt Marie de volgende tekening.

Marie aan de doodsbaar van Moeder

Beschrijving van de tekening

Op de tekening is het moment afgebeeld dat de volwassen Marie aan de doodsbaar van Moeder staat. Marietje was hier hard van weggehouden en had geen afscheid van Moeder

genomen. Nu staat Marie, als volwassen vrouw en inmiddels zelf moeder, aan de doodsbaar. Moeder ziet er mooi uit in haar bloemetjesjurk en op haar ligt een roze gladiool. Achter en boven haar is het nog donker.

Commentaar

In dit beeld en ook in het onderstaande vervolg, komt naar voren dat het duister, wanneer je er aan werkt, verlicht kan worden; verlichting als een symbolische uitdrukking van het bewustzijn. Werken bestaat hier uit geconcentreerde aandacht op het proces. Marie is overtuigd geraakt van de zin van dit werk en besteedt veel energie aan haar werkstukken.

De roze gladiool kwam eerder voor als versiering op het kaft van een sprookjesboek, een verbeeld geschenk van Vader. Het beeld van liefdevolle ouders gaat meer voor haar leven.

We spreken uitvoerig over de symboliek van deze bloem. De kleur roze, in algemene zin, is een kleur die aan de zachtheid van bloemen doet denken en verbonden is met gevoelens van tederheid en nuance. Interessant is wat Ingrid Riedel in haar boek *Farben in Religion, Gesellschaft, Kunst und Psychotherapie* daarover zegt naar aanleiding van de meditatie **mandala** bij de Kali-Mantra, een roze bloemvorm: “Roze is hier de kleur van de tedere moederlijke kant van Kali... zij heeft, als alle grote moedergodinnen ook een doodsaspect.” Bloemen worden veel gebruikt om doden te eren, bloemen op een graf leggen is een bekende rituele handeling. De bloem staat ook symbool voor het voortleven van de ziel na de dood. De vleermuis kan hier mede als een aspect van de doodsmoeder beschouwd worden, de doodsmoeder als archetypisch beeld van de verslindende moeder (vergelijk met de heks), maar hij is tevens een gids naar het dodenrijk.

Ook de therapeut is een gids. In de overdracht komt het vleermuisaspect, het negatieve van het moederarchetype ook bij de therapeut terecht. Ik weet dat ook ik als onaangenaam kan worden ervaren als ik Marie aanmoedig om moeilijke stappen te nemen, maar zij zet door.

Hierna schrijft Marie lange stukken dialoog met Marietje, die verloren kindaspecten van haarzelf vertegenwoordigt. Kindaspecten die waren achtergebleven bij de dode moeder en zich in het dodenrijk, in het onbewuste, bevonden.

De volwassen Marie vertelt deze Marietje nu dat Mama echt dood is. Er blijkt dan ook nog een tweede heel bange Marietje te zijn, iets ouder, die ook is weggestopt en achtergelaten. Deze tweede Marietje heeft te maken met latere ervaringen van Marie, toen zij terug in Nederland in een weeshuis terecht kwam en daar een hele zware angstige periode heeft doorgemaakt.

Bij de doodsbaar van moeder vindt de ontmoeting van Marie met deze twee kleine meisjes plaats. Deze hereniging gaat gepaard met veel tranen. Een bijzonder moment in de ontmoeting is dat de grote Marie zich naar de kleine buigt. Buigen is voor haar nog altijd verbonden met het vernederend buigen voor de Japanners in het kamp. In dit buigen naar de kleine wordt zij bevrijd van dit negatieve gevoel. Zij kan zich er aan overgeven en het wordt opnieuw lichter.

Dit gevoel van overgave gaat gepaard met de volgende beelden die zij mij beschrijft:
‘Ik buig en houd mijn handen open... langzaam wordt het lichter. Er ligt een ovale steen

waarin, prachtig, alle kleuren van de regenboog te zien zijn. Ik neem hem op, houd hem voor me en ervaar een open, wijds, bijzonder gevoel.'

Marie geeft er een liedtekst bij:

To be reborn
Inside your light
It's 'the greatest gift'
That you could give to me.
I'll thank you.

Marie probeert de steen met waterverf uit te beelden, maar het haalt niet bij het beeld zoals zij dit voor zich heeft gezien.

Commentaar

We hebben hier te maken met een bijzondere steen, een zelfbeeld, een beeld van heelheid dat in de psyche is ontstaan na de hereniging met verloren kwaliteiten. Het feit dat de steen alle kleuren bevat geeft de veelkleurigheid, maar ook de volledigheid van deze steen aan. Het open weids, bijzondere gevoel heeft een **§numineus** karakter en is kenmerkend voor de beleving van een beeld van het zelf. Uit de liedtekst spreekt ook nog het gevoel herboren te worden en een gevoel van dankbaarheid. Het kind mag er weer zijn.

Het beeld dat hierna volgt, is dat van Marie met aan iedere kant een teruggevonden Marietje. Samen met een gladiool vormen zij een kring. Marie beschrijft mij het beeld dat ze niet heeft kunnen tekenen, een kring met de twee kleine achtergebleven Marietjes, de volwassen Marie en de gladiool tezamen vier, in een kring (cirkel) verenigd.

Commentaar

De ronde vorm van de kring duidt samen met het getal vier op een heelheid, een **mandalavorm**. De vier elementen zijn, de volwassen Marie (het ego), twee hervonden Marietjes, door Marie benoemd als wijsheid en trouw, en de gladiool. De gladiool staat hier mogelijk voor de verbinding met de overleden ouders die in haar voortleven. Het getal vier komt terug in de twee bloemen en de twee knoppen. De knoppen die nu de hervonden, nog niet tot volle bloei gekomen aspecten van Marie zelf zouden kunnen uitdrukken.

Het getal vier en de cirkel zijn symbolisch met het zelfbeeld verbonden. Het geheimzinnige vierde aspect, de gladiool zorgt voor een **numineuze** completering. Wat Marie ervaart, past bij een diep, haast religieus gevoel van eenheid.

In zijn inleiding van *Symboliek van de Mandala* stelt C.G.Jung nadrukkelijk: 'De kwadratuur van de cirkel is een van de vele archetypische motieven, die ten grondslag liggen aan de vormgeving van onze dromen en fantasieën. Dit motief onderscheidt zich van alle andere, omdat het tot de functioneel belangrijkste behoort. We kunnen dit motief namelijk zelfs het *archetype van de heelheid of totaliteit* noemen.'

De hereniging van de volwassen Marie met de verloren gegane kindaspecten is een zeer aangrijpende ervaring voor haar en ook voor mij die van dit alles getuige mag zijn. Na meer dan vijftig jaar kan het verloren kind in haar, zich weer laten kennen en zich verbinden met

het bewustzijn. Dit is een belangrijke stap in het therapeutisch proces. De kwaliteiten die dit verloren gegane aspect in zich draagt, komen weer tot leven en een diepgaand rouwproces kan hierna worden voortgezet. Dit rouwproces wordt steeds door het kind opnieuw in gang gezet, en door Marie uitgewerkt. De oudere volgt het kind en plaatst de toedracht in een meer volwassen context. De rouwprocessen over de dood van de ouders kunnen daarna middels een ritueel worden afgesloten, hun nagedachtenis wordt hierbij vormgegeven. De terugkeer naar het verleden en het hernieuwde contact met het kind heeft bij Marie dit alles in gang gezet. Een tijd lang blijft Marietje nog als een apart persoonlijkheidsaspect in de therapie herkenbaar, later is dit aspect in het bewustzijn, het ego, geïntegreerd.

C.G.Jung benadrukt in *De psychologie van het kindarchetype*: "...Dat het 'kind' enerzijds aan oppermachtige vijanden is uitgeleverd, en voortdurend door vernietiging wordt bedreigd, maar anderzijds over krachten beschikt, die de menselijke maat ver te boven gaan. Dit gegeven hangt nauw samen met het feit, dat het kind enerzijds weliswaar 'onaanzienlijk', dat wil zeggen onbekend, 'slechts een kind', anderzijds echter goddelijk is. [...] Het 'goddelijke kind' laat zich in religie en mythe zien als een verlosser. [...] In de **psychologie** van het individu blijkt dat 'het kind' een toekomstige verandering van de persoonlijkheid voorbereidt. Het kind anticipeert in het individuatieproces die gestalte, die uit de synthese van bewuste en onbewuste persoonlijkheidselementen voortkomt. Het is daarom een symbool dat de tegenstellingen verenigt, een mediator, een heilbrenger, dat wil zeggen een 'heel'-maker... Het wordt bijvoorbeeld uitgedrukt door het ronde, de cirkel of de bol of door de quaterniteit als een andere vorm van heelheid."

Deze symboliek is zeker van toepassing op het proces dat Marie heeft doorgemaakt. Ronde vormen en quaterniteit komen in haar proces, ook later, herhaaldelijk tot uitdrukking. Hieronder staat een **mandala** afgebeeld die zij later heeft gemaakt. Het centrum wordt gevormd door een dubbele swastika (twee maal vier) in dynamisch geel met eromheen een rode bloemvorm, terwijl in de periferie van het beeld tranen verdwijnen die door de centrifugale stroom in de diepblauwe oceaan worden weggevoerd.

Mandala die bij Marie een dynamisch proces weergeeft.

'Toen ik een kind was, sprak ik als een kind, voelde ik als een kind, overlegde ik als een kind. Nu ik een man geworden ben, heb ik afgelegd wat kinderlijk was.' (I Corinthiërs 13 vers 11)

Het proces van 'het afleggen van wat kinderlijk was' is mijns inziens te beschouwen als een proces van integratie van aspecten van 'het kind' in de egostructuur. Wanneer dit proces, dat een onderdeel is van het individuatieproces, aanzienlijk wordt bekort door extreme omstandigheden, wordt het 'kind' als leermeester verbannen naar het onbewuste. Er is dan geen sprake van integratie maar van verdringing.

Mijn overtuiging is dat integratie later alsnog mogelijk is, indien het ego bereid is af te dalen in het zo pijnlijke 'verloren verleden', daar waar het de 'verloren gegane' aspecten kan ontmoeten. Integratie is daarmee nog geen feit, maar een belofte die in de toekomst kan worden ingewilligd.

Wanneer 'het afleggen van wat kinderlijk was' gebeurt door verdringing in plaats van door integratie, kan men zeggen: 'Het kind is er niet meer'.

Een proces zoals dat van Marie toont aan dat het verloren gewaande kind kan worden teruggevonden waarna integratie mogelijk is. Bij deze integratie mag het voortleven als onderdeel van de persoonlijkheid.

De zo schrijnende tekst van het Joods monument in Leeuwarden: 'Het kind is er niet meer', roept een wereldbeeld op zonder hoop en zonder toekomst. Voor de intrapsychische wereld hoeft dit niet te gelden. Er blijkt eerder sprake te zijn van verbanning van het kind naar het onbewuste. Het is daar echter niet 'verloren', maar kan door de volwassen persoonlijkheid alsnog worden teruggevonden.

Geraadpleegde literatuur

- Christa Henzler en Ingrid Riedel (2003), *Malen um zu überleben*. Kreuz Verlag, p. 160-161.
- C.G. Jung (1982), *Symboliek van de mandala*. Rotterdam, Lemniscaat, p. 8.
- C.G. Jung (1982), 'De **psychologie** van het kinderarchetype' In: *Oerbeelden*. Rotterdam, Lemniscaat, p. 48.
- Verena Kast (1987), *Sprookjes als therapie*. Rotterdam, Lemniscaat.
- Ingrid Riedel (1999), *Farben in Religion, Gesellschaft, Kunst und Psychotherapie*. Kreuz Verlag, p.93.